

23.1.2019

EOAK/1871/2018

Ratkaisija: Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Juha-Pekka Konttinen

LINTUKORVEN VALIDIA-TALO, ESPOO

Tarkastuspöytäkirja

Aika: 25.4.2018 klo 9–15

Paikka: Invalidiliiton Asumispalvelut Oy – Validia Asuminen
Lintukorven Validia-talo (Lintuvaara, Espoo)

Läsnä: Oikeusasiamiehen kansliasta:
Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Juha-Pekka Konttinen
Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Minna Verronen
Asiantuntija Kalle Könkkölä

Invalidiliiton Asumispalvelut Oy:stä:
Palveluesimies - - - (Lintukorven Validia-talo, klo 11 lähtien)
Palveluesimies - - - (Kallahden Validia-talo, klo 11 asti)
Sairaanhoitaja - - -

1 TARKASTUKSEN TOIMITTAMISESTA

Tarkastus tehtiin ennalta ilmoittamatta oikeusasiamies Petri Jääskeläisen määräyksestä.

Tarkastuksen aluksi selvitettiin uusien erityistehtävien vaikutuksia laillisuusvalvojan tarkastustoimintaan.

Eduskunnan oikeusasiamies on nimetty YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastaisen yleissopimuksen valinnaisen pöytäkirjan (OP-CAT) tarkoittamaksi kansalliseksi valvontaelimeksi. Tässä tehtävässä oikeusasiamies tekee tarkastuksia paikkoihin, joissa pidetään vapautensa menettäneitä henkilöitä, kuten esimerkiksi erilaisiin laitoksiin, hoitopaikkoihin tai asumisyksiköihin.

Tarkastuksen toimittamiseksi oikeusasiamiehellä ja hänen määräämällään eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian virkamiehellä on oikeus päästä toimipaikan kaikkiin tiloihin ja tietojärjestelmiin sekä oikeus keskustella luottamuksellisesti vapautensa menettäneiden henkilöiden ja toimipaikan henkilökunnan sekä muiden sellaisten henkilöiden kanssa, jotka voivat antaa tarkastuksen kannalta merkityksellisiä tietoja. Kansallisen valvontaelimen tehtäviä hoitaessaan oikeusasiamiehellä ja kanslian virkamiehellä on oikeus salassapitosäännösten estämättä saada viranomaisilta ja toimipaikkojen ylläpitäjiltä tehtävän hoitamiseksi tarpeelliset tiedot. Tarkastukselle kutsutulla asiantuntijalla on samat toimivaltuudet (Eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain 11 b §, 11 c § ja 11 g §).

YK:n vammaissopimuksen (CRPD) ratifiointin myötä eduskunnan oikeusasiamiehestä on tullut osa yleissopimuksen 33 artiklan 2 kohdan mukaista rakennetta, jonka tehtävänä on edistää, suojella ja seurata vammaisten henkilöiden oikeuksien toteutumista. Tämän vuoksi oi-

keusasiamies kiinnittää tarkastuksilla erityisesti huomiota muun muassa toimitilojen esteettömyyteen sekä vammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeuden toteutumiseen ja osallistumisen mahdollisuuksiin.

Oikeusasiamiehen kanslian erityisenä tarkastusteemana vuonna 2018 on ”oikeus yksityisyyteen”. Tämän vuoksi tarkastuksella kiinnitettiin erityisesti huomiota siihen, millä tavalla viranomainen aktiivisesti toiminnassaan ottaa yksityisyyden asettamat vaatimukset huomioon ja tarvittaessa pyrkii annettujen suositusten myötä muuttamaan niitä yksityisyyden toteutumisen paremmin huomioivaksi.

2 SAATU SELVITYS JA ASIAKIRJA-AINEISTO

Tarkastuskäynnin jälkeen pyydettiin toimittamaan seuraavat asiakirjat oikeusasiamiehen kansliaan:

- kuvaus/tiivistelmä yksiköstä ja sen toiminnasta sekä toimintaympäristöstä
- yksikön omavalvontasuunnitelma
- yksikön kirjalliset järjestyssäännöt
- yksikön tämänhetkinen henkilöstöluettelo ja vuorokohtaiset henkilöstömäärät/mitoitukset
- palveluasumisen lupa-asiakirjat (Avi/Valvira), joista ilmenee henkilöstömitoitukset
- lääkehoitosuunnitelma
- IMS-raportit viimeiseltä kolmelta kuukaudelta (työturvallisuusilmoitukset, lääkepoikkeamat tms.)
- vartijaliikkeen kanssa tehty sopimus ja/tai muu asiakirja, josta ilmenee vartijoiden tehtävät ja työnkuva yksikössä
- asukkaan kanssa tehty sopimus rajoittamisesta (yhteensä 6 asukkaan sopimukset) ja tähän liittyvä mahdollinen sisäinen toimintaohje (liikkumisvapauden rajoittaminen ja muu itsemääräämisoikeutta rajoittava toimenpide)
- kolmen asukkaan päivittäiskirjaukset viikon ajalta (korvaushoidossa oleva asukas ja kaksi muuta)

Tarkastuksen jälkeen havainnot esiteltiin oikeusasiamiehelle, jonka kannanotot käyvät ilmi jäljempänä. Invalidiliiton Asumispalvelut Oy:llä oli mahdollisuus kommentoida tarkastuspöytäkirjan luonnosta.

3 HAVAINNOT JA KANNANOTOT

3.1 Kuvaus tarkastettavasta kohteesta

Lintukorven Validia-talo

Helmikuussa 2017 toiminnan aloittanut Lintukorven Validia-talo keskittyy monialaiseen palveluasumiseen ”MONA Asuminen®”, tarjoten asumispalveluja henkilöille, joilla on merkittäviä toiminnan ja liikkumisen rajoitteita kuten aivovamma ja sen lisäksi muita merkittäviä toiminnan rajoitteita esimerkiksi päihderiippuvuus, mielenterveyden häiriö, sosiaalisia ongelmia ja heikentyneet kognitiiviset valmiudet.

Asumisen ideologian keskiössä on asiakas- ja toimintakeskeisyys, arvioiva, valmentava ja tavoitteellinen asuminen, yhteisötoiminta, osallisuus, laaja-alainen verkostotyöskentely sekä moniammatillinen työskentely. Yksikössä työskentelee palveluesimies, sairaanhoitaja, toimintaterapeutti, sosiaaliohjaaja, hoiva-avustaja, henkilökohtainen avustaja sekä lähihoitaja koulutuksella ohjaaja, jotka ovat paikalla vuorokauden kaikkina aikoina.

Kuukauden kartoittavan asumisen jälkeen verkostopalaverissa tarkennetaan asiakkaan yksilöllisiä tarpeita ja palveluita jatkoasumisen suhteen ja asiakkaalle räätälöidään hänen näköinen asuminen ja palvelukokonaisuus. Asumismuoto on asiakkaalle pysyvä tai väliaikainen, mikäli asiakkaan kuntoisuus paranee, voi asiakas muuttaa kevyemmän palvelun ja tuen asumiseen. Toiminnassa pyritään asiakaskeskeiseen ja yksilölliseen ajatteluun.

Omavalvontasuunnitelman mukaan asiakkailta on omat vuokra-asunnot, joihin henkilökunta voi mennä avuntarpeen mukaisesti tai asiakkaan kutsusta.

Toimintaympäristö on suunniteltu asukkaiden tarpeiden mukaan. Talossa on:

- 15 monialaisen palveluasumisen asuntoa kooltaan 38,5 m²,
- 6 asuntoa kevyemmän palveluasumisen tarpeisiin, joista yksi on kooltaan 46 m² ja muut 36 m²
- saunaosasto
- yhteiset oleskelutilat ja yhteiskeittiö

Yksikössä on käytössä ”9Solutionsin järjestelmä”, jonka avulla asiakkaat saavat aina yhteyden henkilökuntaan. Sama järjestelmä mahdollistaa tarvittaessa kulunvalvonnan ja yksilöllisen liikumisen rajoittamisen.

Yksikössä asui tarkastushetkellä 19 asiakasta, joista 13 asuu päätalossa ja kuusi kevyemmällä palveluilla rivitalossa. Omavalvontasuunnitelman mukaan yksikössä on kaikkiaan 21 paikkaa (15+6).

MONA Asuminen®

Uudenlainen, asiakaslähtöinen asumismuoto korostaa toimintaa, jossa asiakas saa olla osallisena ja vaikuttaa omaan elämäänsä tukena moniammatillinen asiantuntijaverkosto. Asiakas osallistuu arjen suunnitteluun ja tekemiseen, arjen rutiineja unohtamatta. Ne auttavat vahvistamaan sekä asukkaan toimijuutta että toimintakyvyn rakentumista uudelleen.

Asuminen muotoutuu asiakkaan tarpeiden ja kuntoisuuden mukaan.

Valmentava ja osallistava asuminen: Asiakkaille, joiden toimintakykyä ja kuntoutumista voidaan edistää ja ylläpitää. Tavoitteena on asiakkaan kuntoutuminen ja siirtyminen kevyemmän palveluasumisen piiriin.

Mielekäs ja turvallinen asuminen: Asiakkaille, joiden toimintakyky on pysyvästi matala. Turvallista asumista ja mielekästä elämää tarkoituksenmukaisessa toimintaympäristössä.

3.2 Henkilökunta

Lintukorven Validia-talossa työskentelee arki-aamuisin 3 ohjaajaa, 3 erityistyöntekijää, hoiva-avustaja sekä palveluesimies. Lauantaina ja sunnuntaina sekä arkipyhinä aamuisin 4 ohjaajaa ja iltaisin 4 ohjaajaa.

Öisin (klo 21-07) työskentelee 2 ohjaajaa. Lisäksi yksikössä työskentelee kokoaikaisena henkilökohtainen avustaja, jolla on lähihoitajan koulutus. Hän työskentelee neljän asiakkaan kanssa sovittuina aikoina 110h/kk. Loput työstä hän työskentelee yksikössä (n. 1 päivä/vko). Erityistyöntekijöiden työstä 50% lasketaan mitoitukseen. Ohjaaja nimikkeellä työskentelevät ovat koulutukseltaan lähihoitajia.

Tarkastuksella keskusteltiin Validia-talon henkilökunnan kanssa palvelutalon toiminnasta, tiloista, asukkaista ja henkilökunnasta. Keskustelussa käytiin läpi muun muassa asukkaiden itsemääräämisoikeuden ja osallisuuden edistämiseen ja rajoittamiseen liittyviä seikkoja, kirjaimiskäytäntöjä, lääkehuollon toteuttamista ja asukkaiden osallistumismahdollisuuksia sekä vierailukäytäntöjä.

Tarkastajat haastattelivat luottamuksellisesti kolmea asukasta ja neljää henkilökunnan edustajaa.

Haastattelujen perusteella näytti siltä, että henkilökunta oli ammattitaitoista, mutta henkilökunnan vaihtuvuus oli kuitenkin melko suurta. Saadun tiedon mukaan yksikön perustamisesta 2017 asti mukana olleita ei enää juuri ollut. Osaltaan tilanteeseen saattaa vaikuttaa haastava työ ja työvoimapula. Tarkastajille muodostui kuva, että henkilöstö tarvitsee enemmän työhohjausta (Ryhmätyöhohjauksen lisäksi myös yksilötyöhohjausta tarvittaessa). Keskusteluissa nousi esille myös jatkuva henkilöstövaje.

Haastatellut asukkaat olivat verrattain tyytyväisiä henkilöstöön ja olosuhteisiin. Asukkaiden mukaan henkilökunnan työkiireet saattoivat ajoittain vaikuttaa henkilöstön asenteeseen ja asiakkaiden kohteluun.

Kiinnitettiin huomiota siihen, että yksityisistä sosiaalipalveluista annetun 4 §:n mukaan toimintayksikössä tulee olla toiminnan edellyttämä henkilöstö. Henkilöstön lukumäärän tulee olla riittävä palvelujen tarpeeseen ja asiakkaiden lukumäärään nähden.

3.3 Asukkaiden itsemääräämisoikeus ja sen rajoittaminen

3.3.1 Rajoittamiskäytännöt Lintukorven Validia-talossa (omavalvontasuunnitelma)

Tarkastuksella käytyjen keskustelujen ja saatujen asiakirjojen perusteella havaittiin, että ainakin yhden asukkaan kohdalla oli tehty sopimus liikkumisvapauden rajoittamisesta ja joidenkin muiden asukkaiden kanssa oli tehty sopimuksia esimerkiksi poistamisesta yhteisistä tiloista, menettelyistä aggressiivisen käytöksen johdosta, rahojen säilytyksestä, esineiden haltuunotosta (tupakat tms), kofeiinia sisältävän kahvin tai alkoholin juomisesta, hellan ja uunin poiskytkemisestä, hälytyskeskukseen soittamisesta.

Yksikön omavalvontasuunnitelmassa (päivätty 9.6.2017) on kuvattu asukkaiden itsemääräämisoikeuden rajoittamista koskevia menettelyjä. Omavalvontasuunnitelman mukaan asiakkailla on itsemääräämisoikeus asiakasturvallisuuden sallimissa rajoissa. Yksikössä ei pääsääntöisesti käytetä rajoitteita tai pakotteita. Rajoittamistoimenpiteitä käytetään vain hätätapauksessa asiakkaan oman turvallisuuden varmistamiseksi, kuten asiakkaan liikkumisvapautta voidaan joutua rajoittamaan ja esimerkiksi pyörätuolissa voidaan käyttää turvavyötä putoamisen estämiseksi. Vastuulääkäri ohjeistaa mahdolliset rajoittamistoimenpiteet ja ne sovitaan aina kirjallisesti asiakaskohtaisessa palvelun toteuttamissuunnitelmassa.

Omavalvontasuunnitelman mukaan tilannekohtaisia rajoittamistoimenpiteitä tehdään, mikäli henkilö on vaaraksi itselleen tai toisille. Rajoittamistapaukset dokumentoidaan ja käsitellään henkilöstöpalaverissa, jossa myös laaditaan suunnitelma rajoittamistoimenpiteitä vaativien tilanteiden ehkäisemiseksi.

Lintukorven Validia-talon asiakkaiden itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan ja asiakasta tuetaan tekemään valintoja omassa elämässään. Asiakkaat voivat suunnitella oman arkensa aikatauluja sekä päättää omista asioistaan. Toiminnan sujuvuuden vuoksi joudutaan ajoittain asukkaiden kanssa neuvottelemaan toiveiden ajankohdista. Osalla asukkaista saattaa olla lähes kaikki

avunpyynnöt toistuvaisavustuksina. Näin taataan asumisen turvallisuus myös niille asiakkaille jotka eivät itse kykene vammasta johtuen huolehtimaan päivittäisistä toiminnoistaan sekä osallistuvasta arjestaan. Asiakkailla on mahdollisuus käyttää Validia Asumisen ateriapalvelua tai syödä omia ruokia toiveidensa mukaisesti.

Asiakasturvallisuuden takaamiseksi, joidenkin asiakkaiden kohdalla voidaan tehdä itsemääräämisoikeutta rajoittava suunnitelma, joka sovitaan yhdessä asiakkaan kanssa. Asiakkaalla on oikeus purkaa tai muuttaa suunnitelmaa niin halutessaan. Tarvittaessa voidaan asiakkaan kanssa yhdessä sopia jostain toiminnan rajoittamisesta, se kirjataan asiakaskansioon ja rajoittamissuunnitelma / sopimus tehdään sille suunnatulle lomakkeella. Asiakas allekirjoittaa suunnitelman / sopimuksen ja asiakas voi halutessaan purkaa sen.

Toimintaa rajoittavia sopimuksia asiakkaan kanssa voi tehdä tiimistä vain erityistyöntekijät ja ne hyväksyy yksikön palveluesimies.

Omavalvontasuunnitelman mukaan sopimuksen tavoitteena on edistää asiakkaan turvallista asumista ja kuntoutumista. Ensisijaisesti pyritään aina löytämään ennakoivia keinoja asiakkaan kanssa toimimiseen ja rajoittavat sopimukset tulevat viimesijaisina keinoina. Palveluntuottajalla on olemassa rajoitustoimenpiteiden vähentämistä koskeva suunnitelma menettelyohjeineen osana omavalvontasuunnitelmaa. Tässä sopimuksessa sovitut rajoittavat toimenpiteet ovat välttämättömiä, hyväksyttäviä ja suhteellisuusperiaatteen mukaisesti toteutettavia. Sopimuksessa sovitun rajoitustoimenpiteen käyttö perustuu joka kerralla yksilölliseen ja tilannekohtaiseen harkintaan.

Omavalvontasuunnitelman mukaan sopimusta tehtäessä on huomioitu rauenneessa itsemääräämisoikeuslakiehdotuksessa (HE 108/2014) säädetyt itsemääräämisoikeuskyvyn arviointiin ja yksilölliseen itsemääräämisoikeussuunnitelmaan liittyvät asiat. Tarvittaessa sopimuksen teossa on mukana asiakkaan edustajana edunvalvoja, omainen tai muu vastuuhenkilö. Asiakaskohtaiset toimenpiteet kirjataan sopimus pohjaan yhdessä asiakkaan ja tarvittaessa hänen edustajansa kanssa. Rajoitustoimenpiteitä seurataan säännöllisesti. Sopimus arkistoidaan viranomaismääräysten mukaisesti.

Asiakkaalla on oikeus neuvotella sopimukseen muutoksia ja sopimus on myös mahdollista päättää asiakkaan niin halutessa. Jos asiakas haluaa lopettaa sopimuksen noudattamisen, selvitetään tilannetta asiakkaan kanssa sekä järjestetään tarvittaessa verkostopalaveri.

Omavalvontasuunnitelmassa todetaan vielä, että olosuhteiden muuttuessa on palveluntuottajalla oikeus arvioida palveluiden kokonaisuutta ja mahdollisuutta tuottaa asiakkaan yksilöllisten tarpeiden mukaisia palveluita sekä laatia yhdessä asiakkaan kanssa sitä vastaavat muutokset suunnitelmiin ja sopimuksiin.

3.3.2 Perusoikeuksien rajoittaminen sosiaalihuollossa

Sosiaalihuollossa on tilanteita, joissa sosiaalihuollon asiakkaan tai muun henkilön terveyden tai turvallisuuden suojaaminen tai muu painava yhteiskunnallinen tarve (muiden henkilöiden perusoikeuksien suojaaminen) edellyttää sosiaalihuollon asiakkaan itsemääräämisoikeuden tai muiden perusoikeuksien rajoittamista. Sosiaalihuollon asiakkaan perusoikeuksien rajoittamista koskeva lainsäädäntö on kuitenkin monilta osin puutteellista eikä vastaa perustuslain tai kansainvälisten sopimusten vaatimuksia.

Kehitysvammalaisissa, lastensuojelulaisissa, mielenterveyslaissa ja päihdehuoltolaisissa on säädetty perusoikeuksien rajoittamisesta ja rajoitustoimenpiteiden käytöstä.

Itsemääräämisoikeus kuuluu perusoikeusjärjestelmäämme osana oikeutta henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Perusoikeusuudistuksen esitöiden (HE 309/1993 vp) mukaan henkilökohtainen vapaus on luonteeltaan yleisperusoikeus, joka suojaa ihmisen fyysisen vapauden ohella myös hänen tahdonvapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan. Perusoikeuksiin kohdistuvien rajoitusten tulee perustua lakiin. Henkilön perusoikeuksia voidaan rajoittaa ainoastaan silloin, kun rajoituksen käyttö perustuu lakiin ja täyttää vaatimukset sen välttämättömyydestä, suhteellisuudesta ja tarkoituksenmukaisuudesta.

Oikeusasiamies on laillisuusvalvontaratkaisuisaan korostanut, että henkilön perusoikeuksia voidaan rajoittaa ainoastaan silloin, kun rajoituksen käyttö perustuu lakiin. Lisäksi rajoituksen tulee olla välttämätön sekä suhteellisuus- ja tarkoituksenmukaisuusperiaatteen mukainen ollakseen sallittu. Rajoitusten käytössä on keskeistä rajoitustoimenpiteiden rajattu käyttöaika.

Saadun tiedon mukaan Lintukorven Validia-talon asukaskunnassa ei ollut tarkastushetkellä erityishuollossa olevia kehitysvammaisia henkilöitä, joille olisi tehty kehitysvammalain mukainen erityishuolto-ohjelma. Näin ollen kehitysvammalain mukainen itsemääräämisoikeuden rajoittaminen ja rajoitustoimenpiteiden käyttö ei tullut yksikössä kysymykseen tarkastushetkellä.

Suomessa ei ole yleistä rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksiä koskevaa lainsäädäntöä sosiaali- ja terveydenhuollossa, joka vahvistaisi sosiaalihuollon asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeutta. Tämä merkitsee, että sosiaalihuollon hoitoa, hoivaa ja huolenpitoa antavissa toimintayksiköissä rajoitusten käyttäminen ei siis ole sallittua.

Sosiaali- ja terveysministeriö on valmistellut lainsäädäntöä, jolla vahvistettaisiin asiakkaiden ja potilaiden itsemääräämisoikeutta sosiaali- ja terveydenhuollossa (asiakas- ja potilaslaki). Uudistuksessa oli tarkoitus ratkaista muun muassa ongelma, joka liittyy sosiaalihuollossa, esimerkiksi muistisairaiden ja aikuisiällä älyllisesti vammautuneiden henkilöiden itsemääräämisoikeuden rajoittamiseen. Hallituksen esitys oli tarkoitus antaa eduskunnalle syksyllä 2018. Sosiaali- ja terveysministeriön 11.10.2018 antaman tiedotteen mukaan asiakas- ja potilaslaki ei ehdi valmistua kuluvalle hallituskaudella, mutta lainsäädännön valmistelu jatkuu.

Oikeusasiamies on eri yhteyksissä pitänyt erittäin tärkeänä sitä, että tämä kokonaisuudistus saatetaan viivytyksettä loppuun. Kokonaisuudistus on välttämätön yksilön perus- ja ihmisoikeuksien turvaamiseksi ja sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaiden ja potilaiden yhdenvertaisuuden toteutumiseksi.

Silloin, kun perusoikeuden rajoittamisen edellytyksistä ja noudatettavasta menettelystä ei ole säädetty muualla lainsäädännössä, voi perusoikeuksien rajoittaminen tulla yksittäistapauksissa kyseeseen ainoastaan rikoslain 4 luvun 4 ja 5 §:ssä säädettyinä hätävarjeluna tai pakkotilassa sallittuna tekona, taikka tietyissä tilanteissa suostumuksen perusteella.

Sosiaalihuollon ja hoidon toteuttaminen on tehtävä lähtökohtaisesti aina yhteisymmärryksessä asiakkaan tai potilaan kanssa. Asiakkaan tai potilaan tahdon selvittäminen on tehtävä siten kuin sosiaalihuollon asiakaslaissa ja potilaslaissa on säädetty. Jos henkilö ei kykene osallistumaan palvelujensa suunnitteluun tai ymmärtämään vaihtoehtoja taikka päättämään hoidostaan, hänen tahtonsa ja etunsa selvittämiseksi tulevat sovellettaviksi asiakaslain 9 §:n ja potilaslain 6 §:n säännökset henkilön mielipiteen selvittämisestä laillisen edustajan, lähiomaisen tai muun läheisen henkilön avulla.

Oikeuskirjallisuudessa on yleensä suhtauduttu torjuvasti perusoikeuksien rajoittamiseen asianomaisen suostumuksen perusteella. Menettelyä on pidetty erityisen ongelmallisena suljetuissa laitoksissa olevien kohdalla. Oikeusasiamiehen käytännössä on kuitenkin hyväksytty psykiatri-

sessä sairaalahoidossa olevan potilaan tekemät sopimukset esimerkiksi omaisuuden hallussapidosta ja yhteydenpidon rajoittamisesta. Toimenpiteitä ei tällöin ole pidetty mielenterveyslaissa tarkoitettuina rajoituksina. Sopimukseen perustuvat rajoitukset on hyväksytty myös tahdosta riippumattomassa hoidossa olevien potilaiden kohdalla. Ollakseen pätevä suostumuksen on kuitenkin oltava vapaaehtoinen ja annettu olosuhteissa, joissa suostuja on selvillä siitä, että hän voi halutessaan perua suostumuksensa, jolloin toimenpiteen jatkuminen tulee arvioitavaksi mielenterveyslain mukaan.

Sosiaalihuollossa palvelujen tarjoaminen perustuu lähtökohtaisesti vapaaehtoisuuteen ja suostumusta perusoikeuksien rajoittamisen perusteeksi on esitetty erityisesti silloin, kun laissa ei ole asiaa koskevaa nimenomaista säännöstä. Vaikka henkilön oma suostumus ei oikeuta rajoittamaan hänen perusoikeuksiaan, on se yksi tekijä, kun arvioidaan rajoitustoimenpiteen hyväksyttävyyttä. Pätevän suostumuksen voi antaa vain henkilö, joka kykenee päättämään hoidostaan ja ymmärtää sen merkityksen. Suostumusta hankittaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota suostumuksen aitoon vapaaehtoisuuteen, etukäteisyyteen ja riittävään täsmällisyyteen sekä siihen, onko suostumuksen antaja todella ymmärtänyt suostumuksen merkityksen. Suostumuksen aidon vapaaehtoisuuden varmistaminen on vaikeaa erityisesti alaikäisten ja niiden henkilöiden kohdalla, joilla on kognitiivisia toimintarajoitteita. Henkilölle lisäksi tulee aina selvittää, että hänellä on halutessaan oikeus peruuttaa antamansa suostumus. Hoidon tai palvelun keskeyttäminen suostumuksen peruuttamisen vuoksi ei voi johtaa siihen, että henkilö jää täysin ilman palveluja tai asumismahdollisuutta, vaan hänelle on järjestettävä muu korvaava hoito tai palvelu.

Mikäli henkilön itsemääräämisoikeuteen tai muihin oikeuksiin tai vapauksiin joudutaan kohdistamaan rajoituksia, on aina varmistuttava siitä, ettei muita vähemmän rajoittavia keinoja ole käytettävissä. Rajoittaa ei saa enempää eikä pidempää aikaa kuin on välttämätöntä. Lisäksi rajoitteiden käytölle tulee olla sellaiset menettelytavat, joiden avulla varmistetaan, ettei rajoituksia käytetä pidempään tai oikeuksia rajoiteta enempää kuin on välttämätöntä rajoituksen tavoitteiden päämäärien toteuttamiseksi sekä tämän päämäärän hyväksyttävyyden varmistamiseksi.

Henkilön perusoikeuksia rajoitettaessa on huolehdittava myös siitä, että sosiaalihuollon asiakkaalla johon perusoikeuksien rajoituksia kohdistetaan, on käytössään riittävät oikeusturvakeinot. Perustuslain 21 §:n mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsiteltyksi asianmukaisesti ilman aiheutonta viivästystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi. Kysymys rajoitustoimenpiteiden käytön lainmukaisuudesta kuuluu viime kädessä tuomioistuimen arvioitavaksi. Jos rajoitustoimenpiteiden käyttö ei perustu lakiin, tämä oikeus ei käytännössä toteudu.

Rajoitustoimia koskevan lakiperustan puuttuessa, lähtökohtana tulee olla, henkilön tilanteen ratkaiseminen muilla keinoilla kuin rajoitustoimenpiteillä. Tällaisia keinoja ovat esimerkiksi yksilöllinen palvelusuunnittelu, ennaltaehkäisevät menettelyt ja kehittämistyö sekä yksittäistapauksessa tehtävät kohtuulliset mukautukset. Ensisijaisena tavoitteena tulee aina olla asiakkaan itsemääräämisoikeuden vahvistaminen.

3.4 Vartijoiden käyttö

Yksikössä on käytössä ympärivuorokautinen vartiointipalvelu. Palvelun hoitaa Avarn Security Oy.

Henkilökunnan kanssa käydyissä keskusteluissa ilmeni, että mikäli asukas käyttäytyy esimerkiksi päihtymyksen vuoksi epäasiallisesti tai uhkaavasti, eikä suostu poistumaan yhteisistä tiloista puhumalla, paikalle voidaan kutsua vartija, joka voi tarvittaessa käyttää fyysisiä keinoja

asukkaan ohjaamiseksi esimerkiksi omaan asuntoonsa. Jos asukkaalla havaitaan laittomia päihdeaineita, kuten huumeita, niin paikalle kutsutaan poliisi.

Tarkastuksen jälkeen yksikön palveluesimieheltä saadun tiedon mukaan vartijapalvelu on hankittu henkilökunnan turvaksi. Vartijat voivat olla apuna asiakkaan rauhoittamisessa jo läsnäolollaan, mutta heillä ei ole oikeutta käyttää fyysisiä keinoja asiakkaan ohjaamiseksi omaan asuntoon. Palveluesimiehen mukaan henkilökunnan kanssa käydään uudelleen läpi vartijapalvelun tarkoitus ja toimivaltuudet.

Todettiin, että palveluasumisyksikön yleisissä tiloissa voidaan käyttää vartijoita yksityisiä turvallisuuspalveluja koskevan lainsäädännön mukaisiin tehtäviin. Kyse on siitä, millaisia tehtäviä vartijoiden tai järjestyksenvalvojen suorittamiseksi annetaan ja riittävätkö vartijoiden toimivaltuudet palveluasumisyksikön tilaamien palvelujen suorittamiseksi.

Oikeusasiamiehen ratkaisukäytännössä on korostettu, että yksityiset vartijat eivät saa osallistua asiakkaan hoitoon liittyviin toimenpiteisiin, jotka on säädetty hoitohenkilökunnan tehtäväksi. Asiakkaan itsemääräämisoikeutta rajoittavia toimenpiteitä on pidettävä hoitoon liittyvinä tehtävinä, joihin vartijat eivät lähtökohtaisesti voi osallistua. Sitä vastoin vartijat voivat toimivaltansa puitteissa turvata esimerkiksi hoitohenkilökunnan koskemattomuutta ja työtehtävien turvallista suorittamista.

Oikeusasiamies toteaa, että asiakkaiden ja potilaiden itsemääräämisoikeuden vahvistamista koskevassa lainsäädännössä oli tarkoitus säätää myös vartijoiden ja järjestyksenvalvojen toimivallasta sosiaali- ja terveydenhuollossa. Kuten edellä on todettu, asiakas- ja potilaslaki ei ehdi valmistua kuluvalle hallituskaudella.

3.5 Asumisolosuhteet ja esteettömyys

Tarkastetut tilat olivat uusia ja kalusteet olivat kunnossa. Asukashuoneet olivat tilavia ja siistejä. Asukkailla on lähtökohtaisesti mahdollisuus kalustaa huone haluamallaan tavalla ja pitää huoneissaan omia tavaroita. Yksikön käytävät olivat leveitä.

Piha-alue soveltui liikuntaesteisten henkilöiden käyttöön. Pihalla oli esimerkiksi korotettuja kasvatuslaatikkoja, mikä mahdollistaa yrttien ja kukkien kasvattamisen pyörätuolista käsin.

Talo sinänsä oli verrattain esteetön. Hiukan ongelmallista apuvälineiden käyttäjille on se, että Validia-talolle johti vain soratie. Tämä vaikeutti esimerkiksi pyörätuolin ja rollaattorin käyttäjien omatoimista liikkumista. Validia-talon henkilökunnan toimisto oli melko ahdas.

Tarkastuksella havaittiin, että rivitalon pihanpuolelta oli vain esteellinen kulkureitti asuntojen terrassille ja asuntoon. Oikeusasiamies suosittaa, että tämä epäkohta korjataan luiskan rakentamisella tai muulla vastaavalla esteettömyyttä edistävällä ratkaisulla.

4 TOIMENPITEET

Tarkastuksen havainnot esiteltiin oikeusasiamies Petri Jääskeläiselle.

Oikeusasiamies kiinnitti Invalidiliiton Asumispalvelut Oy:n (Validia-asuminen) ja Lintukorven Validia-talon huomiota edellä sanottuun:

- kohdassa 3.2 henkilökunnan jaksamisesta ja määrästä,
- kohdassa 3.3.2 rajoitustoimenpiteiden käytöstä ja itsemääräämisoikeuden edistämisestä,
- kohdassa 3.4 vartijoiden käytöstä ja
- kohdassa 3.5 esteettömän kulkureitin toteuttamisesta.

Tarkastuspöytäkirja lähetetään tässä tarkoituksessa Invalidiliiton Asumispalvelut Oy:lle ja Lintukorven Validia-talolle.

Oikeusasiamies päätti lähettää jäljennöksen tästä pöytäkirjasta sosiaali- ja terveysministeriölle tiedoksi ja itsemääräämisoikeutta koskevan lainsäädännön kokonaisuudistuksen jatkovalmistelun kiirehtimiseksi.

Tarkastuspöytäkirja lähetetään tiedoksi myös Etelä-Suomen aluehallintovirastolle.

Pöytäkirjan vakuudeksi

Juha-Pekka Konttinen
vanhempi oikeusasiamiehensihteeri